

Конституційне право; муніципальне право

УДК 342

Крапив’янська Вікторія Вячеславівна

студентка

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Крапивьянская Виктория Вячеславовна

студентка

Национального юридического университета имени Ярослава Мудрого

Krapivianskaya Victoria

Student of the

Yaroslav Mudryi National Law University

Науковий керівник:

Кушніренко Олександр Георгійович

кандидат юридичних наук, доцент кафедри конституційного права

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Научный руководитель:

Кушниренко Александр Георгиевич

кандидат юридических наук, доцент кафедры конституционного права

Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

Research manager:

Kushnirenko Alexander

Candidate of Legal Sciences, Associate Professor of

Department of Constitutional Law

Yaroslav Mudryi National Law University

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ І ОХОРОНИ ПРАВ
ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ**

**АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ И ОХРАНЫ ПРАВ
ЧЕЛОВЕКА В УКРАИНЕ**

ACTUAL PROBLEMS FOR SUPPORT AND PROTECTION OF HUMAN RIGHTS IN UKRAINE

Анотація. У статті розглянуто основні проблеми реалізації та охорони прав і свобод людини і громадянина в Україні. Здійснено комплексний аналіз факторів, що здійснюють вплив на процес реалізації прав людини в Україні. В даній статті аналізуються основні проблеми розвитку механізму забезпечення прав і свобод людини і причини його неефективності. Автор зазначає, що на даному етапі розвитку Української держави і суспільства проблема забезпечення прав і свобод особи набуває особливого значення, адже у сучасному світі ступінь забезпеченості прав і свобод особи є ціннісним орієнтиром, який свідчить про досягнутий рівень демократії держави, ступінь розвиненості суспільства.

Зроблено висновок, про необхідність здійснити комплексний перегляд законодавства, уникаючи колізій і прогалів, зміцнити авторитет держави у суспільстві і вдосконалити механізм захисту і забезпечення прав і свобод людини.

Ключові слова: права і свободи людини і громадянина, реалізація та захист прав і свобод, Конституція України, гарантії, механізм захисту прав.

Аннотация. В статье рассмотрены основные проблемы реализации и защиты прав и свобод человека и гражданина в Украине. Осуществлен комплексный анализ факторов, оказывающих влияние на процесс реализации прав человека в Украине. В данной статье анализируются основные проблемы развития механизма обеспечения прав и свобод человека и причины его неэффективности. Автор отмечает, что на данном этапе развития Украинского государства и общества проблема обеспечения прав и свобод личности приобретает особое значение, ведь в современном мире степень обеспеченности прав и свобод личности

является ценностным ориентиром, который свидетельствует о достигнутом уровне демократии государства, степени развитости общества.

Сделан вывод о необходимости осуществить комплексный пересмотр законодательства, избегая коллизий и пробелов, укрепить авторитет государства в обществе и усовершенствовать механизм защиты и обеспечения прав и свобод человека.

Ключевые слова: права и свободы человека и гражданина, реализация и защита прав и свобод, Конституция Украины, гарантии, механизм защиты прав.

Summary. The article is headlined actual problems for support and protection of human rights in Ukraine. The article is devoted to the main problems of the implementation and protection of human and civil rights and freedoms in Ukraine. The author carries out a comprehensive analysis of the factors influencing the process of realization of human rights in Ukraine. According to the article at the current stage of development of the Ukrainian state and society, the problem of ensuring the rights and freedoms of the individual becomes of particular importance, because in the modern world the degree of human rights and freedoms is a valuable benchmark, which testifies to the level of democracy achieved by the state, the degree of development of society. The conclusion is drawn that the problem remains the formal nature of most human rights and freedoms, the lack of an effective mechanism for their implementation. It is necessary to carry out a comprehensive review of legislation, avoiding collisions and gaps, to strengthen the authority of the state in society and to improve the mechanism of protection and guarantee of human rights and freedoms.

***Key words:** rights and freedoms of human and citizen, realization and protection of rights and freedoms, Constitution of Ukraine, guarantees, mechanism of protection of rights.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку Української держави і суспільства проблема забезпечення прав і свобод особи набуває особливого значення. Ця проблема тісно пов'язана з недостатнім рівнем дотримання закріплених у Конституції України прав і свобод особи з боку держави, що знаходить свій прояв як у певних труднощах реалізації деяких з них (передусім це стосується соціально-економічних прав), так і в недостатньому рівні їх захищеності від правопорушень. Існуюча різниця між закріпленими в Конституції правами і свободами особи, а також закріпленими у ній гарантіями цих прав і свобод, та практикою їхньої реалізації й захисту можна пояснити тим, що основні передумови ефективного забезпечення прав і свобод особи, якими є громадянське суспільство і демократична, правова, соціальна держава, ще не склалися. У сучасному світі ступінь забезпеченості прав і свобод особи - це той критерій, за яким оцінюється досягнутий рівень демократії в державі. В Україні на тлі глибоких соціально-економічних, політичних, ідеологічних та культурних перетворень створення належних умов для реального здійснення кожним своїх суб'єктивних прав виступає актуальною теоретичною й практичною проблемою, адже є непоодинокі випадки, коли існує певне право, але відсутні шляхи його реалізації і захисту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням цієї проблеми в Україні займалися такі науковці: О. В. Батанов, О. В. Зайчук, П. М. Рабінович, В. Я. Тацій, О. Г. Кушніренко, В. Ф. Погорілко, Ю. С. Шемчушенко.

Постановка завдання. Завданням дослідження є висвітлення найважливіших аспектів захисту та забезпечення прав людини та

громадянина, визначення основних проблем їх реалізації в Україні та шляхів вирішення цих проблем.

Виклад основного матеріалу дослідження. Права людини, їх обсяг та можливість реалізації та захисту є ціннісним орієнтиром, який свідчить про ступінь зрілості й розвиненості суспільства та держави. Як зазначає Ю. Разметаєва, права людини є фундаментальною цінністю громадянського суспільства, оскільки, по-перше, вони рівною мірою належать кожному члену суспільства та окреслюють йому певний простір свободи, в якому можлива реалізація потреб людини й межі, за якими розпочинається відповідний простір інших. По-друге, права людини містять ідею гідності, поваги до інших і до себе, передбачають ставлення до іншої людини як до такого ж носія прав, тобто як до рівного. По-третє, ступінь захищеності прав людини, можливості їх реалізації є показником ефективності громадянського суспільства, гарантією захисту індивідів від свавілля як з боку інших людей, так і держави. По-четверте, однією з властивостей прав людини є їхня здатність вважатися універсальною цінністю, тобто вони мають значення для будь-якого суспільства громадянського типу, незалежно від національно-культурного контексту [2, с. 111].

Система конституційних прав людини і громадянина в Україні охоплює теоретично максимально всеосяжний спектр прав і свобод у виборі способів і засобів життєдіяльності кожної людини, що проживає чи перебуває в нашій країні. І це, безумовно, позитивне надбання нашого суспільства. Однак практична реалізація та захист цих прав і свобод майже щоразу наштовхуються на значні перепони і перешкоди, що мають як об'єктивний, так і суб'єктивний характер та є підґрунтям для невирішених проблем у цій сфері. До проблем реалізації та захисту прав людини і громадянина в Україні в контексті верховенства права можна віднести: низький рівень правової культури і правової свідомості переважної більшості членів нашого суспільства; низький рівень дотримання

правопорядку (законності) у житті суспільства і держави та беззастережної відповідальності кожної без винятку особи перед собою і оточенням за процес і результати своєї діяльності; низький рівень професіоналізму у сфері політичного та державного менеджменту і його виняткова залежність від особистих й групових (кланових) інтересів [1, с. 29-30].

Україна є стороною практично всіх багатосторонніх конвенцій ООН в галузі прав людини. Однак із теперішніми соціально-економічними умовами вона не в змозі забезпечити виконання низки міжнародних норм. Реалізація на практиці конституційного правоположення про права людини як найвищої соціальної цінності передбачає стійкий економічний розвиток країни, наявність чіткої державної політики, яка є зорієнтованою на забезпечення прав і свобод людини [3, с. 23].

Як видається, для ефективного забезпечення прав і свобод людини потрібно два чинники: суб'єктивний і об'єктивний. В свою чергу, об'єктивний чинник – це реальні матеріально-фінансові можливості держави, за допомогою яких створюються умови для реалізації прав і свобод, а суб'єктивний – доцільне використання державою цих можливостей.

Тому актуальним є питання чи справляється Україна з її конституційним обов'язком – забезпечувати реалізацію і захист прав людини і громадянина. Сіренко В. вважає, що рівень забезпечення конституційних прав в Українській державі є надзвичайно низьким. Крім того, що Конституція України не містить механізму реалізації конституційних прав людини, держава також не має можливості допомогти громадянам в реалізації їх прав [4, с. 22].

Про це свідчить те, що у 2017 році до Верховної Ради України надійшло 113,7 тис. пропозицій, заяв і скарг громадян, , серед яких 70 тис. щодо забезпечення дотримання законності, реалізації прав і свобод громадян.

Як зазначає О. В. Прієшкіна, у зв'язку з тим, що держава не забезпечує достатньою мірою реалізацію прав і свобод громадян, зростає їхня недовіра до держави і посилюється відчуження від влади. Такий стан речей є причиною суспільної апатії, яка викликана байдужістю, безвідповідальністю відповідних владних структур, дискримінацією і дискредитацією демократичних цінностей у суспільстві, що неодноразово відмічали соціологи в процесі аналізу настроїв у суспільстві. Кризовий стан економіки України породжує соціальну анемію вельми значної частини населення, веде до різкої соціальної диференціації. На забезпечення прав людини негативно впливає також жорстке протистояння політичних сил, які підривають стабільність суспільства, стабільність конституційного ладу, а низький рівень правової культури посадових осіб і громадян, падіння моральних цінностей – не є оптимальним фоном для забезпечення прав людини і громадянина [5, с. 38].

Слід зазначити, що забезпечити реалізацію та дотримання прав і свобод людини в Україні можливо тільки за допомогою ефективного реформування системи влади та дотримання комплексного підходу до забезпечення прав людини як з боку держави, так і громадянського суспільства [5, с. 38].

Слід констатувати, що більшість прав і свобод поки мають більш декларативний, ніж реальний характер. Важливою причиною наявних проблем у галузі реалізації прав і свобод є те, що юридичні норми, які стосуються прав і свобод особи, об'єктивно не відповідають фактичним соціальним можливостям, які вони опосередковують. Через економічні проблеми держава фактично не спроможна забезпечити і гарантувати всім громадянам більшість проголошених у Конституції соціальних і економічних прав і свобод. На підставі зазначеного, особливої гостроти набуває проблема удосконалення і переосмислення існуючої системи

конституційних гарантій прав і свобод людини в Україні, враховуючи реальні можливості держави.

Важливою проблемою в Україні є ефективність механізму захисту прав, що залежить від стабільності суспільства, де слідування букві і духові закону є правилом, а не виключенням. Для підвищення ефективності механізмів захисту прав необхідно змінювати правову культуру і правосвідомість народу, формувати їх через виховання і освіту [3, с. 24].

Однозначно, проблема реальності прав, свобод і законних інтересів має не тільки правовий аспект. Вона пов'язана з економічним і політичним положенням суспільства, станом духовності і консолідованості. Як зазначає Пильгун Н.В., для того, щоб створити в Україні правову державу, в якій би були реальними права і свободи людини та громадянина, потрібно:

- створити єдину Концепцію забезпечення прав, свобод, обов'язків та законних інтересів людини і громадянина і таким чином забезпечити послідовність, системність, комплексність вирішення цього завдання;
- у згаданій концепції або в іншому законодавчому акті передбачити шляхи підвищення правової культури посадових осіб, конкретні міри відповідальності за відхід від права, який найбільш проявляється в неповазі до прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина;
- змінити відношення посадових осіб до Конституції;
- слід активно пропагувати, а можливо, навіть і вчити самих громадян захищати свої права, використовуючи правосуддя, можливість звернення до органів державної влади та місцевого самоврядування, а також до міжнародних органів і організацій. Такими засобами захисту можуть бути звернення до засобів масової інформації, використання різних громадських об'єднань. Особливого значення набувають правозахисні рухи у формі різних об'єднань для захисту своїх прав і свобод;

- поряд із визнанням норм Конституції нормами прямої дії слід встановити пряму дію норм міжнародного права у сфері охорони і забезпечення прав людини [3, с. 24-25].

Практика діяльності соціальної держави повинна включати в себе цілий набір соціальних можливостей громадянина, щоб забезпечити йому гідне життя в суспільстві. Серед цих можливостей у міжнародних документах наголошується, що кожен повинен мати можливість заробляти собі на життя шляхом вільного вибору професії та занять; всі мають право на справедливі, здорові і безпечні умови праці; всі працівники мають право на справедливу винагороду і соціальне забезпечення, соціальну та медичну допомогу; кожен має право на необхідні можливості в галузі професійного навчання, професійну орієнтацію з метою вибору роду занять, відповідно до особистих здібностей, задатків та інтересів працівників; працюючі жінки-матері, діти і молодь мають право на спеціальний захист; всі працівники та роботодавці мають право на ведення колективних переговорів, на свободу об'єднання у національні або міжнародні організації для захисту своїх економічних і соціальних інтересів; сім'я, діти, молодь і люди похилого віку мають право на соціальний, правовий та економічний захист; всі працівники мають право на допомогу при звільненні; на захист своєї гідності під час трудової діяльності; кожен має право на захист від бідності та соціального відчуження та інші права [6, с. 42].

Без своєї реалізації права і свободи людини і громадянина, закріплені в Основному Законі, є порожнім звуком. Як вірно вказує М. Матузов, не достатньо проголосити певні права і свободи – головне, - матеріалізувати їх, запровадити в життя, тому що права і свободи людини і громадянина легко записуються на папері, але дуже важко реалізуються в житті [7, с. 299].

Забезпечення належного захисту прав і свобод людини і громадянина в Україні є важливим завданням держави і актуальним напрямом розвитку правової системи. Наші очікування від ефективності сучасного права,

відчуття захищеності кожним (від якості медичного обслуговування до належних умов праці), гарантований і забезпечений відповідно до рівня цивілізованих держав перелік прав — все це, як і багато інших складових, входить у поняття демократичного права. Від того, наскільки право є «конструктивним», багато в чому залежить якість нашого життя сьогодні і його «якісне удосконалення» завтра [6, с. 19].

Відсутність конструктивного змісту правових норм так чи інакше призводитиме і призводить до порушення прав і свобод людини. Поширеними прикладами цього є явища «тіньового законодавства», «тіньової норми» та законотворчості, що їх віддзеркалює. Йдеться про те, що певна група представників «великого бізнесу» або партійного представництва замовляють той чи інший законопроект, який часто-густо обслуговує потреби певної соціальної групи [6, с. 20].

Слід також зазначити, що в даний час склалась негативна практика щодо дотримання органами влади та їх посадовими особами зазначених норм, що в свою чергу негативно вплинуло на стан захищеності гарантованих національним законодавством України та нормами міжнародного права прав та свобод людини та громадянина. Збільшилась кількість звернень громадян, які вичерпали всі національні засоби захисту, і звертаються до Європейського суду з прав людини за захистом їх порушених прав та свобод, як до останньої інстанції, що в змозі осудити безвідповідальність деяких посадових осіб у різних гілках влади, відновити порушенні права та компенсувати понесені матеріальні збитки та моральну шкоду.

Аналіз практики вирішення спорів Європейським Судом з прав людини, щодо порушення Україною в особі її органів норм Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, свідчить про негативну тенденцію у діяльності всієї системи державних органів, в наслідок порушення окремими посадовими особами норм українського та

міжнародного законодавства. При цьому значні витрати бере на себе і без того перевантажений бюджет України, а не особи, які повинні нести персональну відповідальність за свої дії або бездіяльність, такий стан речей, безперечно, не кращим чином відображається на іміджі нашої Держави в очах світової спільноти [8].

Права людини виступали та продовжують виступати свого роду заручниками складних процесів державотворення, об'єктом системних політичних спекуляцій з боку практично усіх політичних сил, що значною мірою у суспільній свідомості нівелювало й саму цінність прав людини. Практично всі «гарантовані» права порушується самим ж гарантами. З року в рік зростає кількість порушень прав людини та вчинених злочинів. На жаль, громадяни України не звикли до можливості судового захисту своїх прав і свобод та не використовують цей засіб в повній мірі. Це обумовлено тим, що: по-перше, строк розгляду справ законодавчо чітко не встановлений, тому громадяни роками не можуть захистити свої права, а це породжує недовіру, непошану громадян до суддів та судової системи загалом; по-друге, через неспроможність більшості громадян сплатити державне мито та скористатися послугами адвоката; по-третє, існує велика кількість колізій і прогалин в українському законодавстві, нестабільність, часто змінюване законодавство. Судова система страждає від надмірного навантаження, недофінансування, що породжує її корумпованість [9, с. 77-78].

Можна вирізнити два аспекти якості законодавства у сфері захисту прав і свобод людини: соціальний, що пов'язаний із його змістом, і юридичний, що пов'язаний із формою. По-перше, зміст нормативно-правового акту повинен відповідати основним напрямкам розвитку суспільства; по-друге, не менш важливою є відповідність закону реальним умовам життя і відповідна ресурсозабезпеченість; по-третє, законність нормативно-правового акту, тобто відповідність Конституції України та

іншим актам; по-четверте, закони повинні бути правовими, тобто відповідати принципам демократії і соціальної справедливості, а також нормам моралі.

Зрозуміло, що право здатне встановлювати певні орієнтири лише у тому випадку, коли воно саме є якісним і зрозумілим. Звідси вимога однозначності правових норм: вони повинні чітко визначати права і обов'язки, пов'язані з юридичною відповідальністю, чітко вказувати на правові наслідки певного діяння. Проте такі вимоги не виконуються в повному обсязі внаслідок нечіткості можливих смислових тлумачень [6, с. 21].

Слід зауважити, що суб'єктивне юридичне право громадянина може виникати лише за умови закріплення його в законодавстві. Зміст основних прав і свобод у нормативно-правових актах — Конституції та законах — формулює законодавчий орган держави. Відповідно до Конституції України громадяни України наділені системою громадянських, економічних, політичних, соціальних та культурних прав. Проголошення цих прав на практиці не означає їх реальної реалізації, яка може бути здійснена лише за умови відповідних механізмів їх забезпечення, у тому числі існуванням державного фінансування, передбаченого державним бюджетом. Реальне забезпечення прав та свобод людини і громадянина є однією з найважливіших ознак суверенної демократичної, правової держави [6, с. 25].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку. Таким чином, можна зазначити те, що закріплені в Конституції України права і свободи людини є реальним шляхом до побудови соціальної, правової, демократичної держави. Але проблемою залишається формальний характер більшості прав і свобод, відсутність ефективного механізму їх реалізації. Необхідно здійснити комплексний перегляд законодавства, уникаючи колізій і прогалин, зміцнити авторитет держави у

суспільстві і вдосконалити механізм захисту і забезпечення прав і свобод людини [3, с. 25]. Забезпечення невід'ємних прав і свобод кожної людини має стати основою національної ідеї, яка може консолідувати суспільство і послугувати підґрунтям для подальшого демократичного розвитку України. Держава має визнавати людину найвищою соціальною цінністю, легалізувати, легітимувати, охороняти її права і свободи, забезпечити їх реальне здійснення.

Література

1. Сущенко В.М. Проблеми реалізації та захисту прав і свобод людини та громадянина в Україні / В.М. Сущенко // Наукові записки НаУКМА. Том 129. Юридичні науки. – 2012. – С.28-31 — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/2216/Sushchenko_Problemy_realizatsii_ta_zakhystu.pdf
2. Разметаєва Ю. Права людини як фундаментальна цінність громадянського суспільства / Ю. Разметаєва // Юридический вестник. – 2006. – № 1. – С. 109 -112.
3. Пильгун Н. В. Проблеми реалізації прав людини та громадянина в сучасній Україні/ Н. В. Пильгун / Юридичні науки: Збірник наукових праць. – 2016. – С. 22-25 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.lj.kherson.ua/2016/pravo02/part_1/7.pdf
4. Сіренко В. Сучасний стан реалізації основних прав і свобод людини та громадянина в Україні / В. Сіренко // Право України. – 2009. - №4. – С. 22-28.
5. Прієшкіна О. В. Права людини в Україні: проблеми та перспективи розвитку / О. В. Прієшкіна / Правова держава: Збірник наукових праць. – 2009. – С. 33-40 [Електронний ресурс]. — Режим доступу:

<http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/handle/123456789/10388/33-40.pdf?sequence=1>

6. Сіренко В.Ф, Оніщенко Н.М. Актуальні проблеми забезпечення і охорони прав людини в Україні / В.Ф. Сіренко, Н.М. Оніщенко // Правова держава. – Випуск 25.
7. Загальна теорія держави і права / за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришин. – Хакрів: Право, 2009.
8. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» (щодо вдосконалення процедури виконання рішень та пропозицій Європейського суду з прав людини).
9. Єльнікова М.О. Удосконалення механізму реалізації та захисту прав людини в Україні / М.О. Єльнікова // Конституційне і муніципальне право. – 2015 – С. 76-83.

References

1. Sushchenko V.M. Problemi realizatsii ta zakhistu prav i svobod lyudini ta gro-madyanina v Ukraïni / V.M. Sushchenko / Naukovi zapiski NaUKMA. Tom 129. Yuridichni nauki. – 2012. – С.28-31 [Elektronniy resurs]. — Rezhim dostupu: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/2216/Sushchenko_Problemy_realizatsii_ta_zakhystu.pdf
2. Razmetaeva Y. Prava lyudini yak fundamentalna tsinnist gromadyanskogo suspilstva / Y. Razmetaeva // Yuridicheskiy vestnik. – 2006. – № 1. – S. 109 -112.
3. Pilgun N. V. Problemi realizatsii prav lyudini ta gromadyanina v suchasniy Ukraïni / N. V. Pilgun // Yuridichni nauki: Zbirnik naukovikh prats. – 2016. – S.22-25 [Elektronniy resurs]. — Rezhim dostupu: http://www.lj.kherson.ua/2016/pravo02/part_1/7.pdf

4. Sirenko V. Suchasniy stan realizatsii osnovnikh prav i svobod lyudini ta gro-madyanina v Ukraïni / V. Sirenko // Pravo Ukraini. – 2009. - №4. – S. 22-28.
5. Prieshkina O. V. Prava lyudini v ukraini: problemi ta perspektivi rozvitku / O. V. Prieshkina // Pravova derzhava: Zbirnik naukovikh prats. – 2009. – S. 33-40 [Elektronniy resurs]. — Rezhim dostupu: <http://dspace.onu.edu.ua:8080/bitstream/handle/123456789/10388/33-40.pdf?sequence=1>
6. Sirenko V.F, Onishchenko N.M. Aktualni problemi zabezpechennya i okhoroni prav lyudini v Ukraini / V.F. Sirenko, N.M. Onishchenko // Pravova derzhava. - Vipusk 25.
7. Zagalna teoriya derzhavi i prava / za red. M. V. Tsvika, O. V. Petrishin. – Khakriv: Pravo, 2009.
8. Poyasnyuvalna zapiska do proektu Zakonu Ukraïni «Pro vnesennya zmin do Zakonu Ukraïni «Pro vikonannya rishen ta zastosuvannya praktiki Ėvropeyskogo sudu z prav lyudini» (shchodo vdoskonalennya protseduri vikonannya rishen ta propozitsiy Ėvropeyskogo sudu z prav lyudini).
9. Ėlnikova M.O. Udoskonalennya mekhanizmu realizatsii ta zakhistu prav lyudini v Ukraini / M.O. Ėlnikova // Konstitutsiyne i munitsipalne pravo. – 2015. – С. 76-83.